

РОЗВИТОК МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОЇ ДОКТРИНИ КИТАЙСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ У 1949–1976 РОКАХ

THE DEVELOPMENT OF INTERNATIONAL LEGAL DOCTRINE OF THE PEOPLE'S REPUBLIC OF CHINA IN 1949–1976

Данильченко О.С., аспірантка кафедри міжнародного права
Навчально-науковий інститут міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Стаття присвячена аналізу процесу становлення та першому етапу розвитку міжнародно-правової доктрини Китайської Народної Республіки в період 1949–1976 років. Досліджуючи доктрину виходитимемо з позицій давніх китайських філософів: щоб зрозуміти сучасне і майбутнє, треба подивитись у минуле. Ця думка дуже влучно характеризує відношення китайців до концепту часу: китаєць, що пливе за течією ріки життя, сидить у човні обличчям до пройденого шляху й спиною до майбутнього, таким чином він ясно споглядає уже пройдений шлях, а майбутнє знаходиться за межами його поля зору. Якщо погляд західних політиків часто звернений у майбутнє, то для китайських державних діячів погляд у минуле – ось що має принципове значення: на всі події необхідно дивитися крізь призму історії. Враховуючи, що становлення і розвиток сучасної «теорії міжнародного права з китайською специфікою» (中国特色国际法理论) відбувається з часу проголошення держави у 1949 році, а вплив первісних концептуальних підходів триває й до теперішнього часу, автор вважала за необхідне розглянути основні засади її формування та відповідної міжнародно-правової позиції КНР. Адже саме в цей період були закладені фундаментальні основи сучасної міжнародно-правової доктрини КНР.

У даній роботі автор акцентує увагу на актуальних питаннях розвитку тогочасної міжнародно-правової доктрини КНР, пропозиціях представників китайської доктрини міжнародного права, а також досягнутих практичних результатах. Разом з тим, у дослідженні аналізуються зміни у міжнародно-правовій доктрині, викликані впливом певних чинників, зокрема, політико-ідеологічних, правових, філософських, зовнішньополітичних тощо, кожен з яких відіграв свою роль в певний період і має важливе значення для розуміння особливостей міжнародно-правової доктрини КНР. У той же час, на формування міжнародно-правової доктрини КНР значним чином впливають: місце і роль КНР у міжнародних відносинах у різні періоди її розвитку і державотворення, особливості її концептуального розуміння розвитку міжнародних відносин і відповідної міжнародно-правової позиції, а також національні правосвідомість і правова культура Китаю.

Ключові слова: міжнародне право, КНР, міжнародно-правова доктрина, «теорія міжнародного права з китайською специфікою», фактори, зовнішня політика.

The article analyses the process of formation and the first stage of development of the international legal doctrine of the People's Republic of China in the period from 1949 to 1976. In studying the doctrine, the author will proceed from the position of ancient Chinese philosophers: to understand the present and the future, one must look into the past. This idea very aptly describes the Chinese attitude to the concept of time: a Chinese person sailing down the river of life sits in a boat facing the path he has passed and sits with his back to the future, so he can clearly see the path he has already passed, while the future is beyond his field of vision. Whereas Western politicians often look to the future, Chinese statesmen look to the past, which is of fundamental importance: all events must be viewed through the prism of history. Given that the formation and development of the modern "theory of international law with Chinese characteristics" (中国特色国际法理论) has been taking place since the proclamation of the State in 1949, and the influence of the original conceptual approaches continues to this day, the author considered it necessary to review the basic principles of its formation and the relevant international legal position of the PRC. In fact, it was during this period that the fundamental foundations of China's modern international legal doctrine were laid.

In this work, the author focuses on the current issues of development of the PRC current international legal doctrine, proposals of its representatives, as well as the practical results achieved. At the same time, the study analyses the changes in international legal doctrine caused by the influence of certain factors, in particular, political, ideological, legal, philosophical, foreign policy, etc., each of which played its role in a certain period and is important for understanding the peculiarities of China's international legal doctrine. At the same time, the formation of China's international legal doctrine is significantly influenced by the place and role of China in international relations in different periods of its development and state-building, peculiarities of its conceptual understanding of the development of international relations and the relevant international legal position, as well as national legal consciousness and legal culture of China.

Key words: international law, the PRC, international legal doctrine, "the theory of international law with Chinese characteristics", factors, foreign policy.

Постановка проблеми. Одним із важливих аспектів аналізу міжнародно-правової доктрини Китаю є питання про її періодизацію, оскільки за останні понад 70 років розвитку «теорія міжнародного права з китайською специфікою» (中国特色国际法理论) мала різне наповнення і перед її представниками стояли різні завдання. Період 1949–1976 років є етапом становлення міжнародно-правової доктрини КНР, а отже, періодом зародження багатьох концепцій, теорій та позицій, прямий чи опосередкований вплив яких ми спостерігаємо і сьогодні.

Метою статті є аналіз становлення та розвитку міжнародно-правової доктрини Китайської Народної Республіки в період 1949–1976 років.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика періодизації розвитку міжнародно-правової доктрини КНР та впливу окремих факторів на її формування залишається поки що недослідженою в українській науці міжнародного права. Серед китайських дослідників, які пропонували власні періодизації розвитку китайської

доктрини міжнародного права можна назвати професора Уханського інституту міжнародного права Ян Цзевей (杨泽伟) та професора Інституту міжнародного права Китайської академії суспільних наук Цзян Сяохуна (蒋小红). Їх періодизації вважаються класичними у китайській науці міжнародного права. Однак професор Ян не виокремлює 1949–1976 роки у якості окремого етапу в розвитку китайської доктрини. Натомість професор Цзян вирізняє тут два періоди: 1959–1966 та 1966–1978, водорозділом між якими була «культурна революція» (文化大革命). На нашу думку, ці періодизації неопозбавлені певних недоліків, зокрема, не враховують розвиток міжнародного права в КНР починаючи з моменту проголошення держави в 1949 році, акцентують увагу тільки на кількох подіях, не беруть до уваги різноманітні фактори, що впливали на формування доктрини тощо. З огляду на це вважаємо за необхідне у якості альтернативи запропонувати виокремлювати 1949–1976 роки у якості першого періоду розвитку міжнародно-правової доктрини КНР.

Виклад основного матеріалу. Актуальні питання. що постали перед представниками міжнародно-правової науки молоді держави можна умовно поділити на дві частини – забезпечення суб'єктності держави і розвиток власних теоретичних засад науки міжнародного права.

У період 1949–1976 років для представників міжнародно-правової доктрини Китаю були актуальними практичні завдання щодо реалізації зовнішньої політики: визнання КНР суб'єктом міжнародного права, встановлення дипломатичних відносин, правові підстави членства КНР в ООН, представництво в інших міжнародних організаціях тощо. Починаючи з 1950-х років Пекін реалізовував політику планомірного розширення числа держав, які були згодні встановити з новою державою дипломатичні відносини й підтримати ідею членства КНР в ООН. Тому незважаючи на доволі складні економічні виклики, КНР знаходила можливість для надання допомоги слабозвченим державам Африки й Азії, заручаючись при цьому їхнім визнанням і міжнародною підтримкою [1, с. 63].

Звернемо увагу і на інший аспект – серед актуальних питань для доктрини цього періоду не можна не відмітити погляди КНР на проблему нерозповсюдження ядерної зброї. Справа в тім, що з 1949 року КНР відстоює право кожної держави на володіння ядерною зброєю. Відповідно, основною метою китайського уряду в цей період стає безпосереднє придбання ядерних технологій і зброї. Важливим аспектом, що визначав відношення Китаю до цієї проблеми на першому етапі було те, що ядерна зброя сприймалася як конвенційна зброя, але дещо більшої потужності [2, с. 243].

Разом з тим, крім практичних питань щодо забезпечення зовнішньополітичних цілей і участі в міжнародних відносинах, перед молодією міжнародно-правовою наукою Китаю постало вирішення таких теоретичних питань: визначення поняття міжнародного права та його системи, природа юридично обов'язкової сили міжнародного права, функції, джерела та принципи міжнародного права, співвідношення міжнародного і внутрішньодержавного права, баланс між міжнародним правом і зовнішньою політикою тощо. Проблема полягала ще в тому, щоб сприйняти «західне», а також «радянське» розуміння тогочасних підходів до міжнародного права.

Чинники, що вплинули на становлення доктрини.

Розвиток доктрини міжнародного права відбувався на тлі формування нових *політико-ідеологічних* основ держави і суспільства на засадах теорії Мао Цзедуна – маоїзму (毛泽东思想). Значимо, що на думку пересічних китайців, Мао Цзедун здійснив одну велику річ: він змусив увесь світ поважати китайців та створив новий геополітичний центр у світі – Китайську Народну Республіку – однаково дистанційовану і від СРСР, і від США. Він поставив Китай на рівень великих супердержав. Китайці завжди це пам'ятатимуть. Вважається, що заслуги Мао Цзедуна в цілому перевершують його прорахунки, адже ідеї Мао були оголошені «колективною мудрістю партії» (中国共产党集体智慧), що увібрала в себе теоретичні досягнення всіх її видатних діячів [3, с. 16] (пізніше до неї будуть додані теоретичні досягнення Ден Сяопіна та Сі Цзіньпіна).

У цей період *правовий фактор* починає відігравати дуже важливу роль, оскільки основа правової системи держави була закладена після прийняття першої Конституції КНР у 1954 році. З цього часу міжнародно-правова доктрина Китаю отримала концептуальне бачення шляхів розвитку та була орієнтована на обґрунтування конкретних майбутніх державних позицій у міжнародних відносинах. Водночас формуються та доводяться до широкого загалу основні положення міжнародно-правової думки КНР.

Становлення китайської доктрини міжнародного права не могло відбутися без впливу *філософського фактора*, зокрема конфуціанських традицій правління, згідно з якими моральні орієнтири завжди були основополож-

ними. Дійсно, тісний зв'язок між ставленням Китаю до міжнародного права та його філософією може пояснити певні моделі поведінки Китаю як на внутрішньому, так і на міжнародному рівнях. Традиційне китайське надання переваги консультаціям, посередництву та примиренню над формальними методами вирішення спорів походить з філософії конфуціанства, яка розглядає соціальні конфлікти як відхилення від категорії «лі» (礼), а значить – від природного порядку суспільного життя. З 1949 року до початку 1980-х років китайський уряд вдавався до дипломатичних переговорів для врегулювання будь-яких суперечок, у які був залучений Китай, і відкидав юрисдикцію будь-якого міжнародного суду чи трибуналу, включаючи Міжнародний Суд ООН і Міжнародний трибунал з морського права. Наприклад, у 1955 році на конференції в Бандунзі прем'єр Держради КНР Чжоу Еньлай оголосив модель того, як Пекін вирішує (і вирішуватиме у майбутньому) свої прикордонні суперечки. Прихильність до переговорів є найбільш важливою особливістю цієї моделі [4, с. 6].

Значну роль у визначенні напрямів розвитку міжнародно-правової доктрини відіграв *зовнішньополітичний фактор*. У 1950-х роках, коли китайські вчені обговорювали основну функцію міжнародного права, майже вся доступна у той період китайська література наголошувала на ролі міжнародного права як інструменту зовнішньої політики держави [5, с. 1129]. Як справедливо зазначив Цзо Аньлей (左安磊), підходи Китаю до міжнародного права можна зрозуміти через його ставлення до існуючого на той час світового порядку і зовнішньої політики щодо західних країн (особливо США) [6, с. 14]. Загалом ставлення Китаю до міжнародного права, в якому домінує Захід, проявлялося в кількох аспектах: доктрини антиімперіалізму, антигегемонізму, антиколоніалізму, підтримка національних незалежних рухів, базова концепція зовнішньої політики про неприєднання до будь-яких союзів чи воєнних блоків, «теорія трьох світів» Мао Цзедуна, «п'ять принципів мирного співіснування» та ін. Китай майстерно використовував негативне відношення «третього світу» до колоніальних держав «першого і другого світів» для підтримки власної позиції щодо права на ядерну зброю. Це корелювало ще з однією зовнішньополітичною концепцією Пекіна про те, що ядерна монополія має бути зруйнована і кожна миролюбна країна повинна мати право на володіння атомною бомбою [2, с. 244]. Чжоу Еньлай заявляв: «Ми сподіваємося, що ядерна зброя буде заборонена, але доти Китай буде її розвивати». Офіційною ідеологією такого підходу став лозунг «мати ядерну зброю заради захисту пригноблених народів» [7, с. 58]. Тому китайський уряд підкреслював, що Китай не підтримає договір, де будь-яка держава монополізує право володіння ядерною зброєю і диктує свої умови іншим країнам [2, с. 244].

Наголосимо на тому, що вищезазначені концепції відображали тогочасні геополітичні реалії, визначали місце і можливості Китаю на міжнародній арені, вплинули на розвиток зовнішньополітичної думки та теорії міжнародних відносин Китаю [6, с. 14]. На нашу думку, варто звернути увагу ще на одну тогочасну особливість – зокрема на те, що окремі китайські юристи підтримували такий політично-орієнтований підхід до міжнародного права в період 1949–1976 років, розглядаючи політику як визначальний фактор у формуванні міжнародного права, тобто міжнародне право вважалося конкретним вираженням зовнішньої політики держави [8, с. 880].

Організація наукових досліджень з міжнародного права. Окремими і цікавими в історичному плані питаннями постають питання вивчення іноземних підходів у тогочасній китайській науці міжнародного права. З методологічної точки зору представники китайської доктрини використовували праці з міжнародного права зарубіжних авторів. Відбулося ознайомлення з міжнародно-право-

вими підходами західних держав та наукове переосмислення міжнародно-правових позицій радянської школи. Варто зазначити, що обмежену літературу з міжнародного права, опубліковану в цей період, можна розділити на три категорії: оригінальна література китайських авторів (Чжоу Геншен 周鯁生, Чень Тіцян 陈体强, Лі Хаопей 李浩培 та ін.); 2) перекладна література (наприклад, Л. Оппенгейм, Г. Тункін, Ф. Кожевников); 3) збірники договорів і дипломатичних документів, які були найбільш поширеними і доступними. Крім того, у 1959 році була створена дослідницька група міжнародного права (国际法组) при Інституті права Китайської академії наук (з 2009 року діє як Інститут міжнародного права Китайської академії наук 中国社会科学院国际法研究所).

Концепції, запропоновані представниками китайської доктрини до теорії та практики міжнародного права. Аналізуючи внесок Китаю до теорії та практики міжнародного права необхідно звернути увагу на наступні пропозиції: «п'ять принципів мирного співіснування», які залишаються наріжним каменем сучасного підходу Китаю до міжнародного права та зовнішньої політики; десять керівних принципів Бандунгської конференції, які мали нормативне універсальне застосування для Китаю; спроба скасування «нерівноправних договорів» (不平等条约) згідно з доктриною *rebus sic standibus*; пропозиції Китаю в Комітеті ООН щодо підготовки та проведення III Конференції ООН з морського права, включаючи аргументи на користь необхідності режиму «мирного проходу» для тих міжнародних каналів, які вже давно відкриті для військових і торгових суден тощо.

На додаток до цього, у 1964 році Китай першим із країн ядерного клубу офіційно проголосив принцип невикористання ядерної зброї першим, що було найголовнішим внеском КНР в теорію нерозповсюдження. Главам всіх урядів була відправлена телеграма за підписом Чжоу Еньляя, у якій було сказано: «Китайський уряд декларує, що за жодних обставин Китай не застосує ядерну зброю першим. Країни, які володіють ядерною зброєю чи збираються стати ядерними державами, повинні взяти на себе зобов'язання не застосовувати зброю проти неядерних держав, проти країн без'ядерних зон і проти один одного» [2, с. 245–246].

Достягнуті практичні результати. Проголошення Китаєм у 1969 році керівних принципів зовнішньої політики у відносинах з іноземними державами, заснованих на принципах Статуту ООН, дозволило нормалізувати дипломатичні відносини з 81 державою в 1969–1972 роках. Як зазначалось, у цей період доктрина була зосереджена на обґрунтуванні прав КНР в ООН. До 1971 року завдяки потужному дипломатичному фронту КНР мала вже достатньо широку базу міжнародної підтримки. З метою посилення своєї переговорної позиції деякі країни Азії, Африки, Латинської Америки об'єдналися в так звану «Групу 77» (七十七国集团) [1, с. 63]. 1971 року 26-а сесія Генеральної Асамблеї ООН 76 голосами «за», 35 – «проти» і 17, які утрималися, схвалила проект Резолюції №2758 «Відновлення законних прав Китайської Народної Республіки в ООН» («恢复中华人民共和国在联合国组织中的合法

权利问题”的决议), відповідно до якої право представництва китайського народу перейшло від Республіки Китай до Китайської Народної Республіки, у тому числі місце постійного члена Ради Безпеки ООН. Ця історична подія відкрила можливість для держави залучитися до підготовки та проведення III Конференції ООН з морського права. Ось чому 1971 рік став поворотним пунктом у відносинах між Китаєм і міжнародним правопорядком [8, с. 882].

Ще одним важливим практичним результатом цього періоду стало те, що у середині 50-х років Китай починає розгортати власну ядерну програму. Парадоксом історії став той факт, що сам Китай зміг придбати зброю через передачу йому технологій і компонентів Радянським Союзом (за Договором про створення нового виду зброї, передачу військового технологічного устаткування для утворення атомної промисловості 1957 року, але перше ядерне випробування відбулося тільки в 1964 році) лише завдяки неврегульованості питання про її нерозповсюдження на глобальному рівні у той період. Заради справедливості варто зазначити і про позицію окремих дослідників, які наголошують на тому, що у період до 1962 року Китай, як і весь інший світ, не мав яскраво вираженої політики в сфері нерозповсюдження ядерної зброї. На їх думку, глобальна політика нерозповсюдження починається з Карибського кризою. Китай брав участь у цьому процесі, що свідчило про деякий прогрес у поглядах Пекіна на цю проблему, зокрема підтримував заборону експорту-імпорту ядерної зброї, був ініціатором створення без'ядерної зони в Латинській Америці та був першим з п'яти ядерних держав, що підписали Договір про заборону ядерної зброї в Латинській Америці та Карибському басейні 1973 року. Але підписання Договору про нерозповсюдження ядерної зброї 1968 року було проігноровано Китаєм через те, що Пекін відмовлявся брати участь у будь-яких переговорних процесах, ініційованих США чи СРСР, а сам Договір вважався прихованою спробою наддержав закріпити свою ядерну монополію. Таким чином, у цей період Китай частково приймає норми режиму міжнародного нерозповсюдження, але відмовляється ставати його частиною у повній мірі [2, с. 243–245].

Висновки. Таким чином, розглянувши перший етап (1949–1976) формування міжнародно-правової доктрини КНР, можемо дійти висновку, що оскільки у той період Китай почував себе вразливим для наддержав, відповідно міжнародне право вважалось конкретним вираженням зовнішньої політики держави, його основна функція зводилася до того, що воно мало слугувати своєрідним засобом оборони з метою захисту суверенітету, державної незалежності та національних інтересів. Такий підхід був зумовлений впливом певних факторів неправового характеру, зокрема політико-ідеологічним, правовим, зовнішньополітичним, філософським тощо. Зазначені нами концепції, запропоновані представниками китайської доктрини та державними і партійними діячами до теорії та практики міжнародного права стали основою для подальших напрацювань та являють собою особливості, що дають підстави виокремлювати «теорію міжнародного права з китайською специфікою».

ЛІТЕРАТУРА

1. Кошовий С.А. Діяльність Китайської Народної Республіки в Організації Об'єднаних Націй. *Україна – Китай*. 2019. № 3(17). С. 62–71.
2. Сомов А.Ю. Еволюція китайської політики нерозповсюдження ядерної зброї. *Вісник: Міжнародні відносини*. 2002. № 24. С. 243–247.
3. Кіктенко В.О. Ідеологія Комуністичної партії Китаю: від революції до реформ. *Україна – Китай*. 2017. №4(10). С. 14–21.
4. Pan Junwu. Chinese Philosophy and International Law. P. 1-6. URL: http://asiansil-jp.org/wp/wp-content/uploads/2012/07/junwu_pan.pdf (дата звернення: 21.05.2023).
5. Chiu Hungdah. Chinese Attitudes toward International Law in the Post-Mao Era, 1978–1987. *International Lawyer*. 1987. № 21. P. 1127–1166.
6. Zuo Anlei. China's Approaches to the Western-dominated International Law: A Historical Perspective from the Opium War to the South China Sea Arbitration Case. *University of Baltimore Journal of International Law*. 2018. № 6. P. 1–35.
7. Zhou Enlai. Selected Works on Foreign Affairs. Beijing, 1990.
8. Chan Phil CW. China's Approaches to International Law since the Opium War. *Leiden Journal of International Law*. 2014. № 27.4. P. 859–892.